

СПОГАДИ

ВІД АВТОРА

Ці мої нариси зовсім не літературні портрети, не літературознавчі розвідки, не біографії видатних людей. Це спогади про себе саму, про свою працю, про незабутні зустрічі з людьми, котрі назавжди увійшли в моє життя, вплинули на мій шлях, на мій ріст, на моє загартування. Тому не дорікайте, що в них, цих нарисах, багато про себе. Звичайно, ця книга мемуарного жанру, почасти автобіографічна. Автобіографічний роман я ще мрію написати. Це не так легко. Навіть Гете казав, що для того, аби написати автобіографію, від письменника вимагається майже неможливе, а саме: щоб письменник знав себе і свою добу.

А втім, це «неможливе» вабить і тягне до себе багатьох; здебільшого про своє життя пишуть, цілком природно, вже на схилі літ — «підводячи підсумки». Так і назвав свою автобіографічну книгу відомий майстер сучасної західної літератури Моем, і, звичайно, цей жанр має багато видів і відтінків. [...]

Та можна лічити й лічити сучасні книги мемуарного жанру, що в наші дні якимось особливо захоплюють читачів, як і вся документальна література.

Коли в юності я починала писати казки, думала: казки — це найважчий жанр, найобмежуючий, хоча нібито й дає волю й простір фантазії і уяві.

«Е, зовсім ні,— думала я пізніше, зробивши перші кроки на Тарасових шляхах. — Історико-біографічний — це найтрудомісткіший, найвідповідальніший жанр і якої праці вимагає! Тисячі сторінок треба перечитати в бібліотеках, стільки справ перегорнути в архівах, стільки міст треба самій подивитися, стільки місць відвідати».

А втім, хіба не найважче написати твір про сучасність — чи то роман, чи повість. Адже тут треба знати не тільки минуле, щоб зрозуміти сучасне, не тільки бачити і самому

переживати його, а вгадати мрії про майбутнє, вловити настрої, прагнення, неспокій, невдоволення молодшого покоління. [...]

Все, зрештою, важко писати, коли пишеш щиро і чесно і коли не можеш не писати. В одному листі до мене Микола Тихонов зауважив: «Сюжеты должны сжиться с Вами так, чтоб не отодрать с мясом».

От і я не могла не написати цих спогадів, хоча і безсюжетних, і, може, в них деякі деталі, події для інших і малопомітні, і не важливі, як оті незримі ниточки між людьми. Все лишає глибокий слід, і всім хочеться поділитися. Як же не написати про тих людей, які дороги не лише мені одній, а тисячам. А мені пощастило зустрітися з ними, спілкуватися, працювати, з деякими стати навіть друзями, подовгу листуватися... Це мій скарб, моє найдорожче багатство, і я ділюся ним з усіма, не мудрствуючи лукаво.

ЗАВЖДИ В ЖИТТІ

У своїй книзі «Героїчні життя», присвяченій Бетховену, Мікеланджело і Льву Толстому, Ромен Роллан писав:

«Великі душі – як високі гори. Вітер їх овіває, хмари огортають, але там дихається краще і глибше, ніж десь. Повітря там таке чисте, що змиває з серця всі плями, і, коли хмари розходяться, з високості бачиш весь рід людський».

«Я не запевняю, – додає він, – що більшість людей може жити на цих верховинах. Та нехай раз на рік вони підіймаються туди в паломництво. Там вони відновлять дихання своїх легенів і кров своїх вен. Там, у височині, вони відчують себе ближчими до Вічності. Потім вони знову спустяться на життєві низини з серцем, загартованим для щоденних битв».

У знаменні великі дати і ми звертаємось знову до тих, що були для нас і лишаються такими вершинами; ми намагаємось дужче осягнути, зрозуміти глибину і велич їхніх думок, діяльності, всього життя, звершень і нездійснених прагнень, усього того, що було скеровано на боротьбу за світле щастя всього людства, правду і справедливість, братерство і мир на землі.

Такі дати стають святом наших душ.

Такі дати – ще й свято нашої пам'яті, бо життєвий шлях кожної людини не можна простежити, згадати без життєдаючого впливу великих творців передової когорти, великих гуманістів, в якій би галузі діяльності не проявився їхній геній. Серед таких «вершин» бентежно, вабливо і прекрасно височить «великий письменник землі руської» Лев Миколайович Толстой. І тому для мене, як для мільйонів людей, і співвітчизників, і людей багатьох країн світу, це ще якимось моє особисте свято, свято моєї пам'яті.

Хіба можна забути те, що трапилось уперше в житті? Перший день у школі. Перший запис до бібліотеки. Адже все це як перша любов! Перше читання «Війни і миру»...

Та ще задовго до дивовижного чарівництва «Війни і миру» цей незвичайний письменник увійшов у моє життя, злив-

ся з моїм життям раніше, ніж я вивчилася сама читати, хоча я вивчилася читати рано – в чотири роки. Але я не могла б сказати, коли вперше почула його оповідання, пізнала його обличчя, так само, як це неможливо було б сказати про хвилюючі співи «Реве та стогне», «Заповіт», «Садок вишневий» і журливий погляд Тараса Шевченка на великому портреті над піаніно. Не було для цього «вперше» – це було «завжди».

По-різному входять письменники в життя людини і по-різному стають учителями, друзями, рідними.

У мене було дуже щасливе дитинство. Письменники, книги – це було щось невід'ємне од життя всієї сім'ї. Перше, що я бачила, почавши ходити, на стінах між фото родичів, знайомих і друзів, – портрети і фото письменників – і скрізь, в усіх кімнатах, великі й маленькі фото Льва Толстого. Висіли репродукції відомих портретів Крамського, Рєпіна. Пам'ятаю босого Толстого, Толстого в полі на оранці, Толстого за письмовим столом. У кабінеті батька, на маленькій тумбочці коло ліжка, навіть великий скульптурний бюст – мені він здавався живим. Чому так багато зображень саме цього діда? Маленькою я зупинялась і подовгу розглядала їх. Він здавався якоюсь старійшиною у роді – інакше чого б його картки скрізь вішали! Для мене взагалі всі речі довгий час були живі – одні доброзичливі, інші небезпечні, а що вже казати про портрети, особливо бюст.

Звідусюди він дивився на всіх нас і все знав.

Особливо це стало відчутно, коли я трохи підросла і дізналась, що всі оті оповідання, які я слухала сотні разів, написав саме цей дід. А дитячі його оповідання я, ще й не вмючи читати, знала напам'ять. І як Ваня потай з'їв сливу, і як недобре, коли товариша в біді лишають, і як батько-садівник учив синів жити й працювати. Я щоразу мало не плакала, слухаючи про лева та собачку, і хвилювалась, хоча знала, чим закінчиться велика повість «Кавказький полонений».

Це нікого не дивувало, а було цілком природним. У матері, вчительки школи в хлоп'ячому приюті «Дома трудолюбия», було ще багато учнів «на дому», часто і «трудолюбці» перед іспитами приходили підучитися. Мамі завжди допомагала старенька бабуся, і я дійсно сотні разів прослухувала, сидячи на маленькому ослінчику в ногах у бабусі, як учні

1. Володимир Затонський –
нарком освіти УРСР (1933–1938)

2. Із сином

А ЩЕ БУЛИ ЛИСТИ

«Она сидела на полу и грудю писем разбирала», – ці рядки Тютчева згадав Микола Семенович в одному зі своїх листів, правда, з інших причин і в іншій ситуації. Він писав тоді свою книгу спогадів і розбирав гору своїх же записок, виступів, давніх творів.

А я згадую цей вірш, сидячи на підлозі на килимі перед купою його власних листів, перечитуючи їх, – понад триста листів! – і відчуваю, як завжди відчувала, одержуючи їх, наскільки ще важчим було б моє життя без цих листів, довгих і коротких, без цих телеграм, святкових привітань з притаманною йому щедрою сердечністю. Вони підтримували мене, не давали місця зневірі в праці, безнадійному суму в біді, були дружнім, міцним потиском руки через відстань. Відстань не лише територіальну, географічну, а й нашого становища в житті, в літературі...

Щасливий випадок, несподіваний збіг обставин дали мені можливість стати адресатом цих листів, які потроху перетворилися не лише на підтримку друга, а на якийсь своєрідний літопис, сторінки з творчого життя автора, з історії нашої літератури. Бо ж це не просто «звіти», як називав сам Микола Семенович листи після своїх незвичайних подорожей, зустрічей. Певне, він відчув, як я берегтиму цей скарб, і, як іноді радіють вдячному слухачеві, так він зрозумів, які співпереживання викликатимуть його листи, це й породить, – я знала напевне, – шире, дружнє довір'я.

Я обов'язково надрукую їх усі підряд, бо живі сторінки видатного сучасника знаменної доби, величких подій дають часто кількома рядками непорівнянно яскраву картину, розбуркують цікавість, зосереджують увагу. А зараз я обмежуюсь лише невеличкою частиною їх, що малюють наше знайомство, дружбу...

Познайомила нас, – читач уже знає про це, – моя незабутня «названа мати» Ольга Дмитрівна Форш.

– Чудова квартира, – пищала вона, – саме для мене, мені небагато треба!..

Увечері прилетіли синички.

– Цві! Цві! – зацівікали вони стурбовано. – Хто в нашій хатці?

– Хи-хи! – захихикала миша і показала гострі зуби.

Злякані і схвильовані вкрай синички швидше подалися до дядька дятлика.

– Яке нахабство! – обурився він. – Негайно треба сказати бабусі сові – миші бояться її найдужче. Ач які!

Бабуся сова саме збиралася на лови. Вислухавши дятлика і синичок, вона так заблимає круглими очима, що синички перелякалися і сховалися за дятлика.

– Цю мишву треба нищити, нищити, нищити! – проговорила сова, замахала великими крилами і полетіла покарати нахабну загарбницю.

Миша, прогнавши синичок, спокійно висунулася і задоволено оглядала все навколо.

– А! Ось вона! – почулося раптом, і не встигла вона сховатися, як гострі пазурі схопили її. Над нею заблищали круглі очі – і вона навіть не писнула, як сова потягла її в своє дупло.

Розчулені синички з радістю повернулися в своє помешкання.

Треба було поспішати, адже ж весна, справді весна наступала!

– А! Вже весна! – прошепотіла гусинь у своїх гніздах і одна по одній почала виповзати і підкрадатися до бруньок.

– Дивись! Дивись! Гусинь! – закричала перелякана дівчинка.– Вона їсть бруньки! Що нам робити?! – і вона побігла покликати старшого брата.

– Рятуйте! Рятуйте! – замахала в розпачі гілочками яблунька. – Адже в мене мусять бути цього року яблучка! З бруньок будуть квіти, а з квіток яблука. Діти так гляділи мене, що ж я їм подарую?!

Гусені було байдуже і до квіток, і до яблук, і до дітей. Та тільки підкралася одна гусениця, велика, волохата, до яблуневої бруньки, як маленька блакитна пташка міцно дзьобнула її.

– Рятуйте! Рятуйте нашу яблуньку! – закричала смілива пташка. І всі синички накинулися на гусинь.

– Спасибі! Спасибі! – шепотіла яблунька, і, ніби в подяку, бруньки на ній розкривалися в чудесні рожево-білі пахучі квіти.

А діти сповістили всіх товаришів, зібрали відерця і вийшли другого дня із старшими збирати гусінь.

– Ну, ми проспали! – засміявся старший брат-школяр. – Синички за нас усю роботу зробили. От ваша яблунька і врятована. Тепер тільки обмажемо дерева, щоб комашня на них не лізла.

– Коли б не синички, яблунька загинула б, – сказала дівчинка.

– А коли б не ви, загинули б узимку синички. От як треба дружити: друзів берегти, а їхніх ворогів нищити! – сказав старший брат. – За це яблунька подарує вам яблучка.

– А звідки ж узялася ця противна гусінь? – спитав хлопчик.

Як хотіла про все розповісти яблунька! І про красивих метеликів, і про гусінь, і про мишу, і про kota, і про лихих хлопчиків з рогатками! Вона все бачила і пережила сама.

І вітер бачив і знав. Він і зараз повівав і шепотів яблунево-му листячку:

– Я ж казав, я ж казав...

Але, мабуть, і старший брат знав про все, бо він розповів докладно малятам, так само, як я вам.

З М І С Т

СПОГАДИ

<i>Від автора</i>	6
Завжди в житті	8
Мої «Гарасові шляхи»	22
Моя «Марія»	48
Учитель з великої літери	72
Названа мати	88
Мої казки і мої дорогі вчителі	120
Мій уральський друг	148
Рідні діти	156
А я й о го зустріла...	162
Наш майстер корабля	188
Добре серце	204
Чуйна людина	208
Знавець дітей, пташок та звірят	212
Чарівник співу	218
«Молодший брат» – Ігор	226
Живий герой дітей	244
Вечір у наркома	250
А ще були листи	256

КАЗКИ

Кисличка	352
Казка про маленького Піка	360
Казка про білочку-мандрівницю	370
Про братика-ведмедика	376
Що трапилось у саду	384

Літературно-художнє видання
«Бібліотека Шевченківського комітету»

Серію засновано 2002 року

ІВАНЕНКО Оксана Дмитрівна

**МОЇ КАЗКИ
І МОЇ ДОРОГІ ВЧИТЕЛІ**

Спогади, казки

Упорядкування, текстологічна підготовка
Татарінова Віктора Володимировича,
Рогач Галини Василівни

Упорядкування світлин
Бойко Ірини Трохимівни

Малюнки
Кошеля Олександра Івановича

Головний редактор *І. Т. Бойко*

Редактор *Г. В. Рогач*
Художній редактор *В. І. Зайцева*
Коректор *М. З. Волович*
Комп'ютерна верстка *Л. М. Рубан*

Підписано до друку 15.11.2012. Формат 84x108/32.
Гарнітура Dutch. Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 21,0.
Обл.-вид. арк. 21,6. Тираж 500 пр. Зам. № 1348

Національне видавництво дитячої літератури «Веселка»
Мельникова, 63, Київ, 04050, тел. 483-95-01.

E-mail: veselka@ukr.net
www.veselka.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК№3972 від 08.02.2011

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»,
а/с 529, Тернопіль, 46008

www.bohdan-books.com; office@bohdan-books.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК № 370 від 21.03.2001

Віддруковано у видавництві «Навчальна книга – Богдан»,
пр. С. Бандери, 34-а, Тернопіль, 46002,
тел/факс (0352) 43-42-62, 52-06-07